

আশাপূৰ্ণা দেৱীৰ উপন্যাসত নাৰী ভাবনা

বন্দনা কলিতা

সহকাৰী অধ্যাপক, মহাত্মা গান্ধী মহাবিদ্যালয়, চলন্তপাৰা, জিলা. বঙাইগাঁও, গৌহাটী বিশ্ববিদ্যালয়, অসম, ভাৰত

Author Email: parthajyoti77@gmail.com

সাৰাংশ—উপন্যাসখন আধুনিক যুগৰ এক সৃষ্টিশীল কলা। উপন্যাস হ'ল যেতিয়া বিশ্বাসযোগ্য কাহিনী, চিনাকি পুৰুষ-মহিলা, সমাজৰ বাস্তৱ সমস্যা আৰু মানুহৰ হৃদয়ৰ বেদনা আৰু আশা-আকাংক্ষা এক সুসংহত ৰূপত প্ৰকাশ পায়। আচলতে এই শ্ৰেণীৰ সাহিত্যই মানুহক সহজেই আকৰ্ষণ কৰে কাৰণ মানৱ জীৱনৰ সমগ্ৰ ঘটনাবোৰ কলাত্মকভাৱে উপন্যাসলৈ অনুবাদ কৰা হয়। আশাপূৰ্ণা দেৱী বাংলা সাহিত্য আৰু সংস্কৃতিৰ অন্যতম উজ্জ্বল প্ৰতিভা। ১৯০৯ চনৰ ৮ জানুৱাৰীত উত্তৰ কলিকতাৰ পাটলদাংগাত জন্মগ্ৰহণ কৰিছিল। তেওঁৰ পিতৃ প্ৰয়াত হাবেন্দ্র নাথ গুপ্তা আৰু মাতৃ প্ৰয়াত সৰলা সুন্দৰী। আশাপূৰ্ণা দেৱীয়ে কলকাতাৰ বৃন্দাবন বসু লেনত থকা এটা বৃহৎ যৌথ পৰিয়ালত শৈশৱ কটায়। ১৯২৪ চনত আশাপূৰ্ণা দেৱীয়ে কালিদাস গুপ্তাৰ সৈতে বিবাহপাশত আবদ্ধ হয়। তেওঁৰ ৰচনা বাজিবে বাংলা সাহিত্যৰ জগতত এক সুকীয়া স্থান দখল কৰিছিল। তেওঁ প্ৰাপ্তবয়স্কৰ বাবে ১৮৯খন উপন্যাস, শিশুৰ বাবে ২৭খন কিতাপ আৰু প্ৰায় ১৫০০খন চুটিগল্প ৰচনা কৰিছিল। আশাপূৰ্ণা দেৱীৰ উপন্যাসসমূহৰ ভিতৰত প্ৰথম প্ৰতিশ্ৰুতি, সুবৰ্ণলতা, বকুলকথা, বালয়াগ্ৰাম, যোগ-বিয়োগ, নিৰ্জন পৃথিৱী, প্ৰথম লগ্ন, সমুদ্ৰ নীল আকাশ নীল, শশীবাবুৰ সংসাৰ ইত্যাদি। ১৯৭৬ চনত তেওঁ প্ৰথম প্ৰতিশ্ৰুতিৰ বাবে সৰ্বভাৰতীয় জ্ঞানপীঠ বঁটা লাভ কৰে। তেখেতে পদ্মশ্ৰী বঁটাও লাভ কৰে এই মহান সাহিত্যিকগৰাকীৰ মৃত্যু হয় ১৯৯৫ চনত

গৱেষণাৰ বিষয়বস্তু: আশাপূৰ্ণা দেৱীৰ বিখ্যাত উপন্যাস 'সুবৰ্ণলতা'ক প্ৰস্তাৱিত গৱেষণামূলক কাম সফল কৰিবলৈ বাছনি কৰা হৈছে। বিশেষকৈ 'সুবৰ্ণলতা' আৰু 'মুক্তকেশী' দুয়োটা চৰিত্ৰৰ জৰিয়তে নাৰী মনৰ বিষয়ে উপন্যাসখন।

গৱেষণাৰ উদ্দেশ্য: আমাৰ গৱেষণা পত্ৰখনৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে ঔপন্যাসিকসকলে নাৰীৰ সুখ-দুখ, আশা-আকাংক্ষা আৰু সমসাময়িক সমাজত নাৰীৰ স্থান কেনেদৰে চিত্ৰিত কৰিছে সেই বিষয়ে আলোচনা কৰা।

গৱেষণাৰ পদ্ধতি: সাধাৰণতে এই গৱেষণা সফল কৰিবলৈ বিশ্লেষণাত্মক পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰা হ'ব। নাৰী সমাজৰ কেন্দ্ৰবিন্দু। নাৰী প্ৰেম আৰু ক'ৰোনাৰ প্ৰতীক। মহিলাসকলে সদায় পুৰুষক আধা পত্নী হিচাপে অনুপ্ৰাণিত কৰি আহিছে। যিহেতু এখন সমাজ পুৰুষ-মহিলাৰ আধাৰত অস্তিত্ব আছে, সেয়েহে লেখকসকলে যুগ যুগ ধৰি সাহিত্যৰ জৰিয়তে পুৰুষ আৰু নাৰী উভয় চৰিত্ৰৰ ক্ৰিয়া-কলাপৰ বিশ্লেষণ কৰি আহিছে। পাৰিবাৰিক জীৱনত প্ৰেম, স্নেহ, সুখ, দুখ আৰু শান্তিৰ ভেটি হৈছে নাৰী। অতীজৰে পৰা নাৰীক সাহিত্যত মাতৃ, প্ৰেমিক, ভগ্নী আৰু পত্নী হিচাপে প্ৰদৰ্শিত হৈ আহিছে।

মূল শব্দ: নাৰী, প্ৰেম, ত্যাগ, সমাজ।

আশাপূৰ্ণা দেৱীয়ে ৰচনা কৰা উপন্যাসখনৰ মূল নায়ক হৈছে সুবৰ্ণলতা। নাৰী মনৰ প্ৰাঞ্জল চিত্ৰণেৰে উপন্যাসখনৰ এক উজ্জ্বল চৰিত্ৰ সুবৰ্ণলতা। চৰিত্ৰায়নৰ ক্ষেত্ৰত ঔপন্যাসিকে নাৰী চৰিত্ৰৰ প্ৰতি অধিক গুৰুত্ব দিছিল। নাৰী মনৰ সকলো কথাই উন্মোচিত হৈছে সুবৰ্ণতাৰ চৰিত্ৰৰ জৰিয়তে। জন্মৰ পৰা মৃত্যুলৈকে সুবৰ্ণলতাৰ জীৱন

ই বিভিন্ন পৰ্যায়ৰ মাজেৰে পাৰ হৈ গৈছে। সেই পৰ্যায়বোৰক দুটা পৰ্যায়ত ভাগ কৰিব পাৰি: বিবাহৰ পূৰ্বৰ জীৱন আৰু বিবাহিত জীৱন। এনেকৈয়ে আমি উপন্যাসৰ আৰম্ভণিতে সুবৰ্ণলতাক লগ পাবোঁ

সুবৰ্ণই ক'লে, "হেৰা, তোমাৰ কি? ঘৰত কিমান দিন থাকিব? সেইখিনিয়েই খাই শুই! ঘৰখন আচলতে আমাৰ। আমি মহিলা ঘৰতেই থাকো; আমি ঘৰখন উপভোগ কৰো।"

ঔপন্যাসিকগৰাকীয়ে সুবৰ্ণলতাৰ চৰিত্ৰৰ জৰিয়তে সমগ্ৰ নাৰী জাতিৰ মনৰ কথা প্ৰকাশ কৰিছে। প্ৰতিগৰাকী মহিলাই নিজৰ সুবিধা অনুযায়ী ঘৰ বনাব বিচাৰে। সুবৰ্ণলতাও ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম নহয়।

"স্বামীক আকৰ্ষণ কৰাত এক বিশেষ আনন্দ, আনন্দ আছে, আশা আছে। এই আবেদন।"

মিঠা।"

সুবৰ্ণলতাৰ কথাত স্বামী-স্ত্ৰীৰ মাজত থকা প্ৰেমৰ দৃঢ় বান্ধোন প্ৰকাশ পাইছে। বিয়াৰ পিছত এগৰাকী মহিলাই নিজৰ সকলো আশা আৰু প্ৰয়োজন স্বামীৰ আগত প্ৰকাশ কৰি এক বুজাব নোৱাৰা আনন্দ অনুভৱ কৰে। সুবৰ্ণলতাও ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম নহয়। নাৰীয়ে সদায় প্ৰেম বিচাৰে। স্বামীৰ পৰা সেই মৰম লাভ কৰাটো এগৰাকী নাৰীৰ বাবে এক বৃহৎ সৌভাগ্য। সুবৰ্ণলতাইও স্বামীক আবেদন জনাই সমগ্ৰ নাৰীৰ মনৰ গোপন বাৰ্তা উদঙাই দিয়ে। এনেদৰে নাৰীৰ মৰমবোৰ হৃদয়ৰ গভীৰ কোণত লুকাই থাকে। একবিংশ শতিকাত মহিলাসকলে কেৱল ঘৰুৱা কাম-কাজতে সীমাবদ্ধ নহয় বৰঞ্চ ধন উপাৰ্জন কৰি ঘৰখন চলাবলৈ সমানে সহায় কৰে। তথাপিও তাইৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ বাবে স্বামীৰ ওচৰত কৰা অনুৰোধ একেই আছে। আজিলৈকে স্নান হোৱা নাই। প্ৰিয়জনৰ আগত মৰম প্ৰকাশ কৰে। প্ৰিয়জনৰ আগত মৰম প্ৰকাশ কৰে। বিভিন্ন কবিতা, গল্প, উপন্যাস, নাটকত নাৰী মনৰ বিভিন্ন প্ৰকাশ। নাৰী হৃদয়খন প্ৰেমৰ এক বিশাল হৃদয়। শৈশৱৰ পৰা মৃত্যুলৈকে সুবৰ্ণলতাৰ জীৱনৰ পৰ্যালোচনা কৰিলে সুস্থ শৈশৱৰ মানসিকতাৰ পৰা জটিল মানসিকতালৈ ৰূপান্তৰিত হোৱাৰ মানসিক কাৰণ আৰু সমস্যা চিনাক্ত কৰিব পাৰি। সৰুতে সুবৰ্ণলতা আন ল'ৰা-ছোৱালীৰ দৰেই সহজ-সৰল আৰু সুখী আছিল যদিও পৰৱৰ্তী বিবাহত শৈশৱৰ আনন্দ দেখা নাপালে। সুবৰ্ণলতাই নতুনকৈ নিৰ্মাণ কৰা ঘৰটো চাবলৈ যাব বিচাৰিছিল যদিও শাহুৱেক মুক্তকেশীয়ে বাধা দিছিল। ভেটি পূজা কৰাৰ পিছতহে চাবলৈ যাব পাৰিব। তেতিয়া সুবৰ্ণলতাই এই কথা ক'লে। "আৰু এইবোৰ তোমাৰ ল'ৰাবোৰ গৈ আহিছে, সিহঁতৰ দোষ নহয়নে?" সুবৰ্ণলতাৰ জীৱনত সেই সময়ছোৱাত নাৰীৰ জীৱনৰ ক'লা দিশটো দেখা যায়। প্ৰথম দিনাই স্বামীৰ ঘৰত কান্দি কান্দিছিল সুবৰ্ণলতা নামৰ ৯ বছৰীয়া কইনাগৰাকীয়ে। ভায়েক আৰু দেউতাকে তেওঁক চাবলৈ আহিলে, তেওঁলোকে তেওঁক চাবলৈ নিদিলে। স্বামীৰ ঘৰত ঘৰৰ কাম-কাজ কৰি ইটোৰ পিছত সিটো সন্তান জন্ম দিবলৈ বাধ্য হৈছিল সুবৰ্ণলতাই। শহুৱেকৰ সন্মুখত মুখ দেখুৱাবলৈও নিষেধাজ্ঞা আৰোপ কৰা হৈছিল। বাহিৰলৈ যোৱাৰ কোনো অধিকাৰ নাছিল। আনন্দ কৰাৰ, জিৰণি লোৱা, নিজৰ মনৰ কথা প্ৰকাশ কৰাৰ কোনো অধিকাৰ নাছিল। নিজৰ ইচ্ছা বা অপছন্দৰ কোনো মূল্য নাছিল। শাহুৱেকে মাকৰ বিৰুদ্ধে অনবৰতে তিক্ত হৈ থাকে।

১) দেৱী, আশাপূৰ্ণ: সুবৰ্ণলতা, পৃ

২) দেৱী, আশাপূৰ্ণ: সুবৰ্ণলতা, পৃ

কথাবোৰ শুনি আছিল। মুঠতে সুবৰ্ণলতাক প্ৰতিবাদকাৰী বুলি সকলো সময়তে সমালোচনা কৰা হৈছিল। সুবৰ্ণলতাৰ জীৱনৰ কাহিনীৰ জৰিয়তে লেখকে সেই সময়ৰ নাৰীৰ ঘৰুৱা জীৱনৰ ছবি অংকন কৰিছে। পিতৃতান্ত্ৰিক সমাজৰ অত্যাচাৰত চেপি ধৰা নাৰীৰ অপমানৰ ছবিও ইয়াত অংকন কৰা হৈছে।

সেই সময়ৰ সমাজত নাৰীৰ জীৱন সঁচাকৈয়ে কঠিন আছিল। এখন ঘৰত মহিলাগৰাকীৰ সুখ, দুখ আৰু আনন্দৰ কোনো মূল্য নাছিল। সৰুতে বিয়া হৈছিল। শৈশৱ উপভোগ কৰাৰ সুযোগ নাপালে। স্বামীৰ ঘৰত সন্তান জন্ম দিয়া আৰু ঘৰৰ সকলো কাম কৰি সকলোকে সুখী কৰা তেওঁলোকৰ দায়িত্ব আছিল। সেই কণমানি ছোৱালীজনী যেতিয়া গধুৰ দায়িত্ব আৰু কষ্টৰ সন্মুখীন হয় তেতিয়া তাই বিদ্রোহী হৈ পৰে। কেতিয়াবা মহিলাগৰাকীয়ে নিজৰ প্ৰেমৰ বাবেই এই বিদ্রোহৰ জুই স্বামীৰ ওপৰত পৰিবলৈ নিদিয়ে। ৰাতিপুৱা উঠাৰ পৰা ৰাতি শুবলৈ যোৱালৈকে মহিলাগৰাকীয়ে কোনো ধৰণৰ বিষ, কষ্ট, ভাগৰ অনুভৱ নকৰাকৈয়ে গোটেই দিনটো কাম কৰে। সেই ঘৰখনৰ সকলোৰে পৰা মৰম আৰু মৰম বিচৰাটোৱেই একমাত্ৰ আশা। স্বামীৰ পৰিয়ালৰ পৰা অলপ মৰম এটি হয়তো তাইৰ জীৱনটো আৰু সুখী কৰি তুলিলেহেঁতেন। কিন্তু সেই সময়ৰ সেই সমাজত এগৰাকী নাৰীৰ জীৱনৰ অৰ্থ আছিল বন্ধ ঘৰৰ বেদনাদায়ক জীৱন। সোণালীতাও ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম নহয়। সুবৰ্ণলতাই বিচাৰিছিল মুক্ত মন এটাৰে মুকলি জীৱন।

"সুবৰ্ণৰ চকু দুটা হঠাতে গৰম চকুলোৰে ভৰি পৰিল, কিন্তু নিমিষতে তাই নিজকে সংযত কৰি জ্ঞানীজনক কঠোৰ মাতেৰে ক'লে, "আপুনি কিয় এনেকৈ মিছা কথা কৈছিল?" সুবৰ্ণলতাই মাকৰ ঘৰত কেতিয়াও প্ৰতাৰক, প্ৰতাৰক বা মিছলীয়া দেখা নাছিল। বিবাহৰ আৰম্ভণিতে সুবৰ্ণলতাই স্বামীৰ পৰা যথেষ্ট কষ্ট পাইছিল যদিও সেয়া স্বাভাৱিক ঘটনা যেন লাগিছিল। এই দুখ-কষ্ট চিৰদিনৰ বাবে বৈ গৈছে। নতুন ঘৰটোৰ দক্ষিণ দিশত এখন বাৰাণ্ডা নিৰ্মাণ কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰিলে। কিন্তু তেওঁৰ স্বামী প্ৰবোধে বাৰাণ্ডা নিৰ্মাণৰ কথা সুবৰ্ণলতাক মিছা কথা কৈ বাৰাণ্ডা নিৰ্মাণ কৰা নাছিল। সুবৰ্ণলতাই বাৰাণ্ডাত থিয় হৈ নিজকে আনক দেখুৱাব পাৰে; এনে

আছিল স্বামী প্ৰবোধৰ সন্দেহবাদী অনুভূতি। পত্নীৰ কথা মানি চলাটো ঠিক নহয়। এই কথাই মাকে প্ৰবোধক সকাই দিছিল। পিছত পত্নীক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব নোৱাৰাৰ বাবে তেওঁ বাৰাণ্ডাখন নিৰ্মাণ কৰা নাছিল। সুবৰ্ণলতাই কেতিয়াও সপোনতো ভবা নাছিল যে প্ৰবোধে তাইক মিছা কথা ক'ব পাৰে। দক্ষিণৰ বাৰাণ্ডাখন যেন মুক্তি আৰু উদাৰতাৰ প্ৰতীক আৰু আলোকজ্জ্বলতাই যেন পুৰুষৰ বিশ্বাসঘাতকতা আৰু প্ৰতাৰণাৰ প্ৰতীক।

"পৃথিৱীৰ সকলোৱে খাইছে, শুইছে, হাঁহিছে, ধেমালি কৰি আছে, শিশুক মাৰপিট কৰিছে, আদৰ-সাদৰ কৰি আছে, গুৰুৰ কথা মানি আছে। গুৰুৰ খং উঠিলে চোৰৰ দৰে আচৰণ কৰা নিয়মৰ কোনো ব্যতিক্ৰম নাই তেওঁলোক মৰিছে, পুতি থোৱা হৈছে, তেওঁলোকক।" হুমুনিয়াহ কাঢ়িছে আৰু আন কিছুমানে আচৰিত ধৰণৰ কাম কৰিছে।

পৰিস্থিতি আৰু পৰিবেশে কোমল হৃদয়ৰ নাৰীকো বিদ্রোহী কৰি তোলে। সুবৰ্ণ যদি মৰম আৰু মৰমেৰে ভৰা এটা মুক্ত আৰু উদাৰ পৰিয়ালৰ বোৱাৰী হৈ পৰিলহেঁতেন তেন্তে সুবৰ্ণলতা হয়তো ডাঙৰ হৈ সুখী নাৰী হৈ পৰিলহেঁতেন। পৰিবেশে সুবৰ্ণক কঠিন আৰু অধৈৰ্য কৰি তুলিছে। স্বামীৰ আত্মীয়ৰ মৰম আৰু স্বীকৃতিৰ অভাৱত সুবৰ্ণত এগৰাকী যুক্তিবাদী, আৱেগিক, বিদ্রোহী নাৰীক জন্ম দিছে। মাকৰ ঘৰত বিকশিত হৈ থকা এটা সুন্দৰ জীৱন স্বামীৰ ঘৰৰ পৰিবেশে ধ্বংস কৰি পেলাইছে।

"প্ৰবোধৰ মনত পৰিল: সুবৰ্ণলতাৰ নিজৰ বুলি কোনো জ্ঞান নাই। যিদিনা সোৱনে গোটেই ঘৰখনৰ কাপোৰ চাফা কৰিছিল, বাকী সকলোৰে, বিচনাৰ চাদৰৰ পৰা আৰম্ভ কৰি আঠুৱাৰ আঠুৱালৈকে সকলো।"

৩) দেৱী, আশাপূৰ্ণ: সুবৰ্ণলতা, পৃ

নোকোৱাকৈয়ে পৰিষ্কাৰ কৰক। যদি তাই জোতা পলিচ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে তেন্তে তাই কেৱল নিজৰ জোতাযোৰ, স্বামীৰ জোতা বা সন্তানৰ জোতাযোৰ পলিচ কৰাই নহয়, সকলোৰে জোতা পলিচ কৰিব। জোঁৱায়েকে কিবা এটা বিচাৰিলে আৰু তাই কিনিলে কেৰালাই তাইক নহয়, ঘৰৰ সকলো ল'ৰা-ছোৱালীকহে দিব।"

সুবৰ্ণৰ ওপৰত স্বামী প্ৰবোধৰ বোজা কিছু সময়ৰ বাবে মনলৈ আহিছিল যদিও ইয়াৰ পৰাই সুবৰ্ণৰ হৃদয়ৰ বিশালতা দেখা যায়। সুবৰ্ণ বিদ্রোহী যদিও স্বামীক এৰি যোৱাৰ কথা ভাবিব নোৱাৰে। সন্তানক মানুহ কৰি তোলাৰ প্ৰবল হেঁপাহৰ বাবেই তেওঁলোকে নিজৰ বিবাহ ত্যাগ কৰি নিজাববীয়াকৈ বিবাহ আৰম্ভ কৰিছে। সুবৰ্ণৰ মনত পৃথিৱী এৰি যোৱাৰ চিন্তা আছে, কিন্তু তেওঁ সংকল্প ত্যাগ কৰিছে, মাক সত্যৱতীয়ে পৃথিৱী এৰি যোৱাৰ বাবে সুবৰ্ণলতাই ভূগিবলগীয়া যন্ত্ৰণাক মনত পেলাই। প্ৰতিগৰাকী মাতৃয়ে সন্তানৰ স্বাৰ্থত সুখ ত্যাগ কৰি দুখক আকোৱালি ল'ব বিচাৰে। শিশুৰ মংগল হৈছে নিজৰ আত্মাৰ শান্তি। এই চিৰন্তন নাৰী মনৰ বাৰ্তা সুবৰ্ণলতাৰ চৰিত্ৰৰ জৰিয়তে প্ৰকাশ পাইছে।

উপসংহাৰ

উপন্যাসখনত সুবৰ্ণলতাৰ জৰিয়তে নাৰীৰ জীৱনৰ সুন্দৰ ছবি অংকন কৰা হৈছে। কিন্তু সুবৰ্ণলতা অৱহেলিত হৈ মাজে মাজে বিদ্রোহ কৰে। একবিংশ শতিকাত আজি মহিলাসকলে নিজৰ অধিকাৰ ল'বলৈ সক্ষম হৈছে। অৱশ্যে ইয়াক সম্পূৰ্ণৰূপে নিৰ্মূল কৰা হ'ল বুলি ক'ব নোৱাৰি। বহু মহিলাই স্বামীৰ ঘৰত ক'ব নোৱাৰা নিৰ্যাতনৰ সন্মুখীন হয়। বিভিন্ন চৰকাৰী আঁচনিৰে মহিলাসকলক আগুৱাই যোৱাত সহায় কৰিছে। মহিলাসকল সদায় আশাবাদী। সুবৰ্ণলতাই নিজৰ সন্তানৰ প্ৰতি আশাৰ পোহৰ দেখিলে। ডাঙৰ পুত্ৰ ভানু ডাঙৰ হ'লে নিপীড়িত জীৱন কটোৱা সুবৰ্ণলতাই আশা কৰিছিল যে এদিন তাই প্ৰাপ্য অধিকাৰ আৰু সন্মান লাভ কৰিব। নিজৰ ইচ্ছা আৰু মানসিকতাৰ বিপৰীতে সুবৰ্ণলতাই আন সাধাৰণ মহিলাৰ দৰেই জীয়াই থাকিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। সুবৰ্ণলতাই কন্যা পাৰুলক বিয়া কৰাইছে। ভানু, কানুৰ লগত বিয়া হৈছে নেকি? বোৱাৰীকেইজনৰ হাতত পৰিয়ালটো গতাই দি আত্মজীৱনী লিখিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে সুবৰ্ণলতাই। সাহিত্য চৰ্চা কৰি জীৱনৰ তুচ্ছতাৰ পৰা মুক্তি পাব পাৰি।

গ্ৰন্থতালিকা

1. দেৱী, আশাবাদী: সুবৰ্ণলতা।
2. বৰুৱা, অতুল চন্দ্ৰ: অসমীয়া লোক সাহিত্য।
3. শৰ্মা, নবীন চন্দ্ৰ: অসমীয়া লোকসংস্কৃতিৰ আভাস।
4. শৰ্মা, শৈলেনজিৎ (সম্পা.): আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যৰ অগ্ৰণী লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা (প্ৰথম খণ্ড)